

מחקרי ארץ יהודה

אסופת מאמרים
לזכרו של דוד עמית

קובץ ג

עורכים:

יחיאל זלינגר • אורי ישי

הוצאת ספרים 'עציון'
בית ספר שדה כפר עציון

תשע"ט (2019)

תוכן העניינים

5	בפתח הקובץ
7	הקדמה
9	רועי פורת, דוד עמית, עמוס פרומקין, מיקה אולמן ובוני לנגפורד
33	מערות ואדי חריטון - נחל תקוע
33	רפאל לואיס ושמעון גיבסון
47	לחשוב מחוץ לקופסה: חלקות קופסה, ספלולים, טרסות וראשית הבוסתנאות בהרי יהודה
47	דניאל עין-מור, בנימין סטורצ'ן, דנית לוי ואנט לנדס-נגר
73	חידושים בתמונה היישובית לאורך הדרך אמאוס- קריית יערים-ירושלים
73	רחל בר נתן ואורית פלג-ברקת
93	פאר מלכים: ארמונות החורף ביריחו והשושלת החשמונאית
93	אשר גרוסברג
135	מקוואות הרודיון
135	עזריאל יחזקאל, בנימין טרופר, בועז לנגפורד, רועי פורת ועמוס פרומקין
153	מערכת המים הקדומה בעין פעור
153	יוחנן בן יעקב
181	"שאלת הבחורה": שורשיו של אתוס החברה המשותפת והצנועה בקבוצת אברהם ובכפר עציון
181	שוקי שריר
203	תודעת השואה והשפעתה במלחמת הקוממיות: גוש עציון כמקרה בוחן
203	בנימין טרופר
227	דילמות הלכתיות במצור על גוש עציון במלחמת העצמאות
227	יוסי שפנייר
	בית המרגוע במשואות יצחק בשנים תש"ו-תש"ז (1946-1947): היבטים תרבותיים וחברתיים

239	התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951	נדב פרנקל
265	חידושים בשדה הקרסט של אגן עפרה: שדה הקרסט המוכלל הדרומי בלבנט	בועז לנגפורד, עמוס פרומקין, אליהו ולדמן, שמש יערן, ולדמיר בוסלוב ויורי ליסוביץ'
281	האב ארנסט שמיץ: כוהן דת וזואולוג בארץ הקודש	יוסי לשם, חיים גורן וחנה עמית
293	קיננון, תנועה ונדידה של עופות דורסים גדולים בשפלת יהודה	גלעד פרידמן, יוסי לשם, גיל בורר, קריסטל מקליין, אבי בר-מסדה, בעז שחם, ליאור כרם ועדו יצחקי
301		רשימת משתתפים

דילמות הלכתיות במצור על גוש עציון במלחמת העצמאות

בנימין טרופר

במסגרת לימודי לתואר שני באוניברסיטת בר אילן, חקרתי את השיירות לגוש עציון במלחמת העצמאות. במהלך המחקר מצאתי כי בנוסף לקשיים הרגילים של קיבוץ במלחמה הנתון במצור, נוסף אתגר ייחודי לשלושה מתוך ארבעת הקיבוצים בגוש, שהיו דתיים: שמירת ההלכה במציאות החדשה של מלחמה ומצור. ההתמודדות עם האתגרים ההלכתיים החדשים אשר התעוררו סביב השיירות יצרה דילמות ושאלות, אשר עולם ההלכה היהודי לא עסק בהן מאז חדל עם ישראל מלהיות עצמאי בארץ ישראל. שאלות אלו העצימו את אתגרי המצור על גוש עציון. מאמר זה עוסק בהיבטים ההלכתיים בימי המצור. הוא משקף את העמידה על קיום ההלכה בתנאי מצור ובכך הוא חושף רובד חדש. במאמר זה אתמקד רק בבעיות ההלכתיות אשר קשורות למצור ולשיירות באופן ישיר או עקיף, ולא בבעיות הלכתיות אחרות הנוגעות למלחמה ולקיבוצים בתקופה זו.¹

מבוא

מאז חורבן יהודה בעקבות מרד ברכוכבא בשנת 135 לספירה, ועד הקמת המחתרות בראשית המאה ה-20 לא קם כוח מגן יהודי בארץ ישראל. הקמת מחתרות ובהמשך הפיכתן לצבא יצרו מציאות חדשה עבור עם ישראל, אשר השפיעה על תחומים רבים. אחד ההיבטים אשר הושפעו רבות מהקמת כוחות המגן היה ההיבט ההלכתי. לראשונה מזה כאלף ושמונה מאות שנים התעורר הצורך לפסוק הלכה המתאימה את עצמה למתח בין הגנה ומלחמה לבין שמירת הלכה. הרב גורן, שאומנם לא היה קשור לגוש עציון במהלך מלחמת העצמאות, מציין בספרו האוטוביוגרפי כי כרב צבאי בירושלים בעת מלחמת העצמאות הובאו לפתחו שאלות הלכתיות, אשר לא נידונו בספרי ההלכה במשך דורות: האם מותר לייצר בשבת כלי נשק ותחמושת, האם מותר לבצר עמדות ועוד. האתגר שניצב בפניו היה אותו אתגר שניצבו למולו גדולי רבני ארץ ישראל בדור התקומה. בחפשו אחר מקור הלכתי קדום להסתמך עליו במתן תשובתו, מצא כי המקור המפורש הקדום ביותר נכתב בספר מקבים א' פרק ב', שם מתואר כי בפרוץ המרד נמלטו יהודים למערות במדבר, והיוונים רדפו אחריהם. היוונים דרשו מהם להיכנע, אחרת יילחמו בהם ויהרגו אותם. הנמלטים סירבו להיכנע, אך גם נמנעו מלהילחם ביוונים ובמתיוונים בשבת, וכך הכניעו אותם היוונים בקלות. כאשר ראה מתתיהו כי היוונים מכוונים את הלחימה לשבת דווקא בכדי לנצח בקלות, אמר: "אם נעשה כולנו כמו שעשו אחינו, ולא נילחם בגויים על נפשנו וחוקינו, עתה מהרה יכריתונו מעל האדמה. וייועצו ביום ההוא לאמר: כל איש אשר יצא עלינו למלחמה ביום השבת, נילחם בו, פן נמות כולנו, כאשר מתו אחינו במסתורים" (מקבים א: ב, מ-מא). לאור סיפור זה פסק הרב גורן לחיל המדע כי מותר לייצר נשק בשבת (גורן 2013: 130-132). בהמשך הביא הרב גורן פסיקה מאוחרת יותר של שמאי הזקן: "תנו רבנן: אין צרים על עיירות של נכרים פחות משלושה ימים קודם לשבת. ואם התחילו —

אין מפסיקים. וכן היה שמאי אומר: 'עד רדתה' – אפילו בשבת" (בבלי, שבת יט, ע"א). לפי גישת שמאי מותר להילחם אף בשבת, במקרה שהחלו בלחימה לפחות שלושה ימים קודם לשבת ויש לכך צורך מבצעי אמיתי.

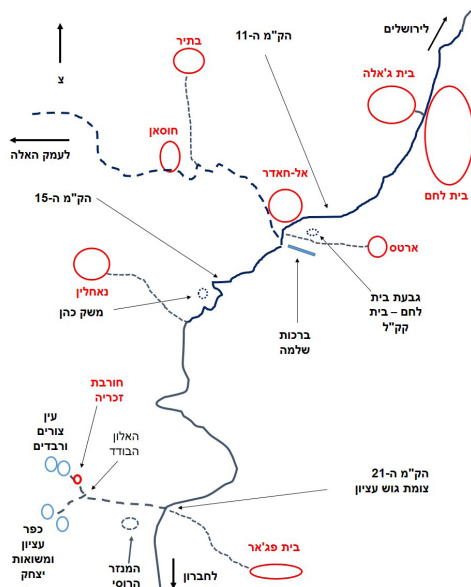
פסיקתו של שמאי, אשר חי במאה הראשונה לפני הספירה, כנראה לא התקבלה בכל החוגים של עם ישראל. לאור עדויות שונות מתוך ספריו של יוסף בן מתתיהו, 'מלחמת היהודים ברומאים' ו'קדמוניות היהודים', נראה כי היו דעות שונות בנוגע לשאלות מה מותר ומה אסור לעשות במלחמה הנערכת בשבת. לפי חלק מהסיפורים, היו שחשבו כי אסור להילחם כלל בשבת, כפי שהיה נהוג עד פסיקתו של מתתיהו, ואחרים חשבו כי מותר רק להגן על חומת העיר אשר מותקפת בפועל, אך אסור לתקוף את הצבא הרומאי אשר נערך להבקעת העיר במהלך שבת.² שלל המקורות הללו מעידים עד כמה גדול היה המתח בין שמירת שבת לבין ההגנה והלחימה בשבת. לדוגמה, אגריפס הראשון (10 לפנה"ס–44 לספירה) אף טען כלפי המורדים שאין סיכוי לנצח את הרומאים במרד הגדול בשל הבעיה הבאה: "לא נותר לכם אלא לחפש מפלט בעזרתו של אלוקים... תנו דעתכם על הקושי לקיים את מצוות הדת כדין אף אם תילחמו באויבים שאפשר לגבור עליהם בנקל: הרי אלוקים יסתיר את פניו מכם אם תיאלצו להפר את המצוות, שבשמירתן טמון עיקר תקוותכם לזכות בעזרתו. אך אם תשמרו את השבת ולא תצאו ביום זה לשום פעולה, יכריעו אתכם אויביכם על נקלה, כשם שפומפיוס הכריע את אבותיכם אחרי ששקד על המצור בייחוד בימים שהנצורים שבתו בהם מכל פעולה..." (יוסף בן מתתיהו, **מלחמת היהודים** ב: 394–390). רק סמוך למרד בר־כוכבא דנו והכריעו חכמי ישראל – רבי ישמעאל, רבי אלעזר בן עזריה, רבי עקיבא וחכמים נוספים, ופסקו חד משמעית כי "פיקוח נפש דוחה את השבת" (מכילתא דרבי ישמעאל: 340).

על המתח הבסיסי בין שבת למלחמה יש להוסיף את פער השנים הגדול, אשר מנע התפתחות הלכתית טבעית. התפתחות הנובעת מעיסוק רציף בסוגיה הייתה מביאה ככל הנראה לפסיקה ענפה. הגלות הארוכה הביאה לקטיעת רצף הפסיקה ההלכתית בנושא לחימה בשבת, והפסקת הרצף הציבה בפני דור תש"ח אתגר חדש נוסף על אתגר הקמת המדינה במלחמה – המשך שמירת שבת בשעת מלחמה ואתגריה המיוחדים.

רקע היסטורי

במהלך שנות ה־40 הוקמו בצפון הר חברון ארבעה קיבוצים. שלושה מתוכם היו קיבוצים דתיים השייכים לתנועת הקיבוץ הדתי, ואילו הקיבוץ הרביעי היה שייך לתנועת השומר הצעיר. שונים היו הקיבוצים זה מזה בגיל המתיישבים, הימצאות משפחות וילדים, מדינות המוצא, ותק ההתיישבות בחבל הארץ ואופי החברים. למרות זאת השכילו חברי הקיבוצים השונים לשמור על יחסי שכנות טובים ועל סיוע הדדי.

עם פרוץ מלחמת העצמאות חלה הידרדרות ביטחונית ברוב הכבישים שהובילו ליישובים יהודיים ברחבי הארץ. ב־11 בדצמבר הותקפה השיירה היומית בדרכה חזרה מירושלים לגוש עציון בק"מ החמישה־עשר. עשרה מנוסעי השיירה נהרגו בקרב (ביליג 2009), ולכן נקראה לימים שיירת 'העשרה'.³ מיום זה והלאה נכנס גוש עציון למצור מלא

איור 1: מפת גוש עציון

— תנועת כלי רכב יהודיים בכביש התאפשרה רק באבטחת הצבא הבריטי או עם כוח ליווי של ההגנה. בשלושת החודשים שחלפו מאז נפילת שיירת 'העשרה' ועד להגעתה של שיירת 'לאה' (שיירת 'נבי דניאל') הגיעו לגוש עציון שש-עשרה שיירות (כולל שיירת 'העשרה'). תשע מתוכן לוו על ידי הצבא הבריטי, ושבע על ידי כוחות ההגנה. השיירות היו חיוניות ביותר לתושבי הגוש: גוש עציון נזקק לאספקה בסיסית של מוצרי מזון, ציוד רפואי, נשק, תחמושת, כוח לוחם רענן ומיומן, ציוד לביצורים ואף מים בקיץ. החיים בה היו קשים עוד בטרם המלחמה, אך עם תחילת המצור הלכו הקשיים והתעצמו. וכך מתאר דב קנוהל ביומנו בתאריך 1.1.1948:

דאגה חמורה מכרסמת בלבותינו. בבריכות רק מאות מטר ספורים

של מים ואליהם נשואות עיני כל הקבוצות בגוש, עם האנשים המגויסים אשר בתוכם, והגשם מתאחר, הוא יורד טיפין טיפין, ובבריכות המלאי הולך ומתדלדל. איך נעמוד כאן בלי מים והדרך ירושלימה חסומה?

רבה התפילה לגשם אשר צריך להביא אתו את החיים לאדם, לילד ולחי. בינתיים יש לקמץ בשימוש במים, נסגרים הברזים בכל מקום אשר אין צורך חיוני להשתמש בהם, מקלחת מסדרים רק פעם בשבוע, מכבסים רק את הדברים ההכרחיים. הלוואי ונוכל ככה להמשיך עד בא הגשם המקווה.

מגיעות ידיעות מן העיר על קושי בהשגת דלק ועל קשיים מרובים בהובלתו. דלק זה מצרך חיוני בחיינו. במטבח מבשלים בדלק, המאפיה זקוקה לדלק, הכביסה והגיהוץ בחשמל הם קשורים, בתי המלאכה אשר עוסקים בעבודות ביטחוניות גם הם זקוקים לדלק ועל הכל תאורת המחנה והזרקור, להם דרושה מנת דלק הגונה ובכך שוב קימוץ אכזרי בדלק. הוכנסו סידורים במטבח לחיסכון בדלק, ריכוז כל העבודות הקשורות בחשמל, למען צמצם את שעות העבודה של מכונת החשמל, צמצום מנת הנפט הניתנת לכל חדר.

נכנסנו לחיי "צנע מלחמתיים" במלוא חומרתם (דב קנוהל, 1.1.1948, תיק המכתבים מהמצור, עמ' 796, ארכיון כפר עציון, להלן אכ"ע).

האיומים אשר ניצבו בפני מתכנני השיירות והמאבטחים שלהן לא היו פשוטים:

1. הכביש עבר דרך ערים וכפרים ערביים, אשר תושביהם יכלו בנקל לחסום אותו ולתקוף את השיירות העוברות בו (כגון בית לחם, בית ג'אלה, ארטס, חוסאן, בית פג'אר ואחרים). הכביש היחיד אף חצה את שולי העיר בית לחם ולא ניתן היה לעקוף מקטע זה (תצ"א בית לחם pal 1400, הספרייה הלאומית).
2. על סמך ניסיון העבר זוהו שתי נקודות בעייתיות במיוחד בכביש: בק"מ החמישה-עשר, בו הותקפה שיירת 'העשרה', הכביש צר, מפותל ותלול, וקל מאוד לחסמו ולפגוע בשיירה. הקטע הבעייתי השני מתחיל בסמוך לבריכות שלמה ומגיע עד בית לחם. קטע זה היה מוקף כפרים ערביים, ובסופו העיר בית לחם. שיירת 'א' – ב' בשבט' (12–13 בינואר) הותקפה בקטע זה, ושניים מנוסעיה נהרגו, אחד מהם נעדר עד היום.⁴
3. גם אם השיירה הצליחה להפגיע את הערבים בדרכה לגוש עציון, יכלו ערביי הכפרים להתארגן בזמן קצר יחסית בשיטת 'הפזעה' ולחסום את השיירה בשובה לירושלים. 'פזעה' – אזעקה, שיטה לאזעקת בני הכפרים והלוחמים בעזרת צעקות ושריקות לצורך הגנה על הכפר או להתקפת כוח עוין. שיטה זאת שימשה את ערביי הארץ שנים ארוכות והפכה לאחד מהכלים היעילים ביותר עבורם במלחמת העצמאות. על פי מידע של שירות הידיעות של ההגנה (הש"י), יכלו הערבים לחסום את הכביש באופן מוחלט תוך שעתיים עד שלוש מרגע קבלת החלטה (פרץ אל מכמש וחשמונאי, דרך כפר-עציון, 19.3.1948, 15–2504/1949, א"צ). וכך מתארת אחת מנשות כפר עציון את המצור ואת הקשיים בהעברת שיירות לגוש עציון:

שישה שבועות בלבד עברו מאז עזבנו את הבית ונדמה לנו שעברו שנים. רק עשרים ק"מ מפרידים בינינו ונדמה שהמרחק הוא אין סופי. בימי השלום, העזו חברינו לרוץ אחרי אוטו מס' 23 של החברה הערבית, עד לקרבת בית לחם. כעת דרך זו היא בשבילנו דבר סתום ומבהיל, והנסיעה בה הפכה לשאלת חיים ומוות. עיניי הכול נשואות לדרך זו ומה עז הרצון לעבור אותה כבימים ההם, לחיות יחד אתכם ולשוחח על הכול פה אל פה. אנו תפילה ותקווה, כי זכה נזכה בכך אי"ה (גל 2007: 200; קנוהל תשס"ט: 211–212).

בכדי להתמודד עם אתגרים אלו ביצעה ההגנה כמה פעולות:

 1. ליווי צמוד לשיירה של נוטרים או לוחמי חי"ש מגדוד מכמש, אשר היה אחראי על דרום ירושלים ועל גוש עציון (עדות אריה לנגר, 17–105, את"ה; 208–959/1949 מסמך 60; קנוהל תשס"ט: 84, א"צ). לעיתים נעשה הליווי על ידי הנוטרים ולוחמי החי"ש גם יחד.
 2. הצבת כוח אבטחה בזמן נסיעת שיירה במשק כהן, קרקע יהודית בבעלות יצחק כהן אשר לא הייתה מיושבת, בכדי למנוע מכוח ערבי לתקוף את השיירה בק"מ החמישה-עשר (208–959/1949 מסמך 93, א"צ).⁵
 3. ניתוק קווי הטלפון בכדי להקשות על הערבים להזעיק כוחות לחסימת הכביש.

4. ליווי השיירה בידי הצבא הבריטי הבטיח מעבר לגוש עציון וחזרה ממנו ללא תקלות.

מלבד השיירות הגיעה מעט אספקה לגוש עציון בעזרת מטוסים קלים, אשר הצניחו אותה בראשית המלחמה. בהמשך, במהלך חודש פברואר, סיימו תושבי גוש עציון להכשיר מנחת למטוסים קלים. מטוסים אלו סיימו בעיקר להעביר ציוד דחוף במשקל כולל של עד מאה ק"ג או להוצאת פצועים אשר נזקקו לפינוי דחוף (אלטמן 2009: 7–10; קנוהל תשס"ט: 192–194).

המצור על גוש עציון יצר נתק פיזי ונפשי בין חברי הקיבוץ אשר נותרו בגוש עציון, לבין נשותיהם וילדיהם אשר פנו לירושלים בראשית ינואר 1948. אבל עיקר הבעיה הייתה התלות המוחלטת באספקה אזרחית וצבאית לשם עמידה במצור ובמלחמה. השיירות נועדו לתת פתרון צבאי לבעיית המצור, אך הן הפכו למסוכנות ככל שהתארכה המלחמה; בשיירות לגוש עציון נפלו עשרים ושבעה לוחמים, ועוד שלושים וחמישה לוחמים נפלו במסע הרגלי של מחלקת ה"ל"ה, אשר אחת ממשימותיה הייתה לפרוץ את המצור ולהעביר לגוש עציון תגבורת צבאית עם תחמושת וציוד רפואי.

אתגרים ראשונים

בשבת הראשונה לאחר פרוץ מלחמת העצמאות, ב־6 בדצמבר 1947, הגיע לכפר עציון אוטובוס אגד ובו לוחמי פלמ"ח ובראשם דני מס אשר מונה למפקד החדש של גוש עציון. הגעת האוטובוס לקיבוץ כפר עציון במהלך השבת הפתיעה את תושביו: "הכל תמהו למקרה בלתי רגיל זה. חבר יצא לשער לברר את סיבת חילול השבת". בעיני חברי הקיבוץ

נסיעה זאת הייתה חילול שבת. אלא שדני השיב לחבר הקיבוץ אשר יצא לשער: "למה זה תשאל שאלות? אני כל הלילה לא יכולתי להירדם מחשש פן נאחר להגיע". דני ראה את המציאות בעיניים צבאיות והבין שהמציאות הביטחונית מחייבת נסיעה אף בשבת עצמה לנוכח הסכנות האורבות לגוש עציון. דני גדל בבית דתי (פינקרפלד תשנ"ט: 177) והכיר את הבעיה ההלכתית לנסוע בשבת, אך מנגד סבר כי המציאות מחייבת זאת. אותו חבר קיבוץ אשר פגש את הרכבים בשער בשבת סיכם את המפגש ביומנו במילים: "אכן לא ידענו את חומרת המצב!" (קנוהל תשס"ט: 67).

ימים ספורים לאחר מכן, ב־11 בדצמבר, נפלה שיירת 'העשרה' בדרכה לגוש עציון. לאחר נפילת השיירה שלח הרב הרצוג, רבה הראשי של ארץ ישראל, מברק עידוד לכפר עציון ובתוכו הוסיף פסיקה הלכתית עקרונית לשעת מלחמה: "ועתה כל מה שהנכם מוצאים לנחוץ בעניין ההגנה עשו. בנו כל הדרוש — ואל תתחשבו בשבת קודשנו. זה לא רק

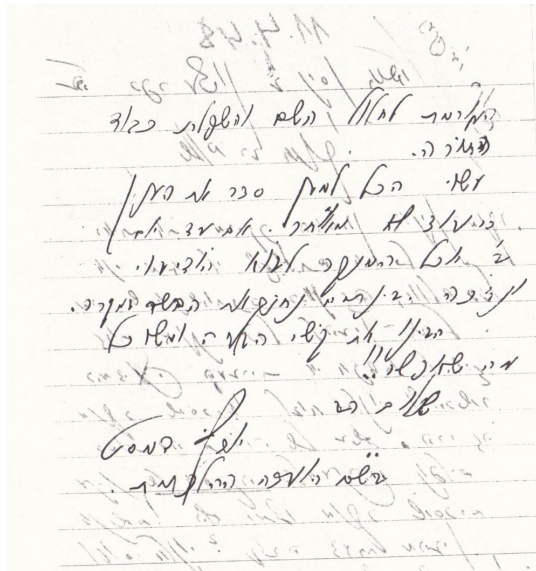
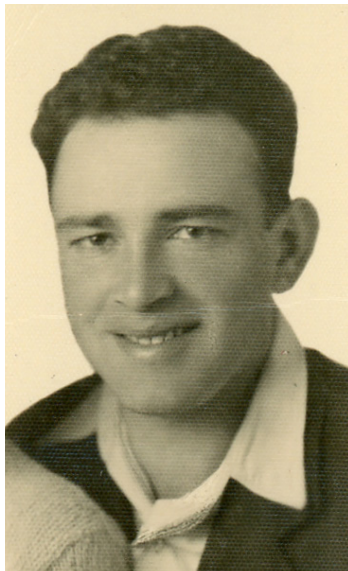
איור 2: דני מס. באדיבות ארכיון כפר עציון

מותר, אלא חובה לעשות. וה' יגן עליכם ויחיש את ישועתו" (קנוהל תשס"ט: 78). פסיקה זו לא עסקה בשאלות פרטניות למצבים הלכתיים שונים שנוצרו במלחמה, אך נתנה כוח למועצת הקבוצה ולתלמידי החכמים שבתוכה לקבוע כי יש להמשיך בעבודות הביצורים גם בשבת זו ובהמשך אף בשבתות אחרות (קנוהל תשס"ט: 552).

ביום פינוי האימהות והילדים מכפר עציון, ב־5 בינואר, כתב יוסף דמסט מכתב לאשתו שרה שפונתה. בתוך המכתב ציין: "אחשוב על מאמר לעיתון שלנו. ברצוני לכתוב על עניין הוועדה הדתית וחשיבותה בזמנים כשלנו" (דמסט 2010: 40). ימים אחדים לאחר מכן פרסם יוסף דמסט בעלון הקיבוץ 'במחננו' מאמר אשר כותרתו: "הסמכות ההלכתית בקבוצתנו";⁴ בו טען כי גדילת הקבוצה והתפתחותה במשך השנים מחייבת מיסוד של התחומים הדתיים, הערכיים והמוסריים והקמת ועדה אשר תפסוק בנושאי הלכה באופן עצמאי או בהתייעצות עם סמכות הלכתית בכירה. בסופו של המאמר הוסיף דמסט התייחסות למלחמה:

התקופה הקשה של מאורעות הדמים שאנו עוברים כעת, העמידה את ישובנו בבחינת "עיר ספר" ו"עיר הקיפוח עכו"ם" אשר דינה מיוחד, דורשת עמידה על המשמר וזהירות בקביעת ההיתר והאסור. הכרחי הוא שיישמע בזמן הזה קול מוסמך של ועדה שתקבע את ההלכה לשעתה. נזדרז אם כן ונקים את מוסד ההלכה — כי בנפשנו הוא (במחננו, טבת תש"ח).

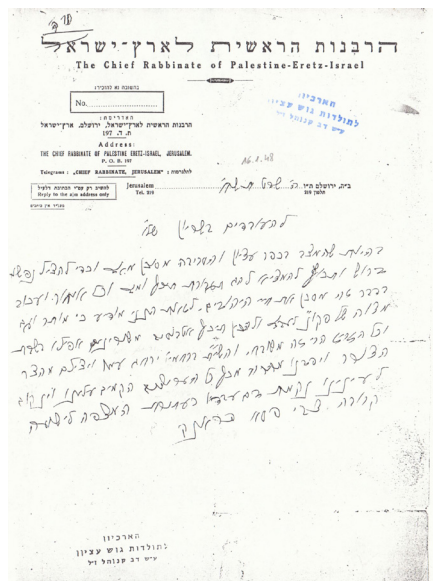
לנוכח המציאות שחיו בה חברי הקיבוץ בשעת מלחמה נוצר צורך דחוף בפסיקת הלכה באופן מיידי, ללא המתנה למכתבים אשר נשלחו לרבני ירושלים בשאלות הלכתיות.

איורים 3-4: יוסף דמסט ואחד ממכתביו. באדיבות ארכיון כפר עציון

עוד לפני הקמת הוועדה פנו, ככל הנראה, חברי כפר עציון לרבה האשכנזי של ירושלים, הרב צבי פסח פרנק, בשאלה הלכתית האם מותר לשריין כלי רכב בשבת עבור השיירות לגוש עציון. ביום שישי, 16 בינואר, שלח הרב צבי פסח פרנק את תשובתו במכתב לאחראים על שריון כלי הרכב, ופסק: "מותר ומצוה של פיקוח נפש לעבוד ולהכין תיכף אוטובוסים משוריינים אפילו בשבת וכל הזריז הרי זה משובח". במכתבו הוא מנמק את ההיתר בעקבות סכנת הנפשות בדרך לגוש עציון: "בהיות שהמצב בכפר עציון והסביבה מסוכן מאוד וכדי להציל נפשות דרוש ותכופ להמציא להם תגבורת תיכף ומיד וכל איחור ועיכוב בדבר זה מסכן את חיי היהודים" (הערכת מצב, 'הרבנות הראשית לארץ ישראל, ה' שבט תש"ח', 12, A, 1, אכ"ע). לא ידוע מתי נשאל הרב פרנק האם מותר לשריין כלי רכב בשבת, אך יש לשים לב כי תשובתו הועברה לחברי כפר עציון שלושה ימים לאחר נפילת שני נוסעים בשיירה ששבה לירושלים בתאריך 13 בינואר — שיירת 'א'–'ב' בשבט'. בדו"ח הסיכום של השיירה נכתב כי יש לנסוע לגוש עציון בכלי רכב משוריינים, אך בפועל לא היו בנמצא כלי רכב מסוג זה. היו רכבים בסדנאות אשר הורכב עליהם שריון, אך התהליך היה איטי, ומנגד כל יום היה משמעותי לסיום העבודה. לאור זאת כנראה פנו נציגי כפר עציון לרב פרנק, בכדי שיתיר את עבודת השריון בשבת. חשוב לציין כי בשבת, 3 בינואר, נסע חבר כפר עציון עם שיירה בחזרה לירושלים בכדי לקדם את שריון הרכבים באופן מהיר יותר. לעומתו, היו שני לוחמי חי"ש אשר היו אמורים לשוב לביתם בשיירה זו, אך מפאת קדושת השבת החליטו להישאר בגוש עציון (קנוהל תשס"ט: 96).

סדרת הבעיות אשר עלו לפני חברי הקיבוצים בחודש ינואר — שריון רכבים בשבת, הוצאת חבר משק מהקיבוץ בשבת לטיפול בשריון כלי רכב, יציאת לוחמים מגוש עציון

איורים 5–6: הרב פרנק ופסיקתו ההלכתית. באדיבות ארכיון כפר עציון

בשיירה בשבת, סלילת שדה התעופה בשבת וככל הנראה סוגיות נוספות, הביאו להקמת ועדה הלכתית בראשית חודש פברואר. הוועדה מנתה מספר חברים וביניהם יוסף דמסט, דב קנוהל, צבי טילמן,⁷ שמואל ארזי ויהושע לוינוביץ' מכפר עציון. אליהם הצטרפו בהמשך המלחמה משה ווהל ושמואל לבני ממשואות יצחק,⁸ ויחדיו דנו בסוגיות הלכתיות הנוגעות לגוש כולו, כגון אילו עבודות ביצור מותרות בשבת ואילו אסורות, דין שחיטת שור ופרה אשר נפצעו בלחימה וסוגיות נוספות. חיילי החי"ש הדתיים סמכו על הוועדה ההלכתית בנושאים הכלליים, אך לעיתים התמודדו מול שאלות אחרות ובהן פסקו לעצמם. דב קנוהל תיאר ביומנו את הלבטים ואת התהליכים שהביאו להקמת הוועדה:

פנינו בעניין זה [שיירות בשבת], לרבנות הראשית וקיבלנו הוראות בעניינים הנדונים לאיסור ולהיתר, אבל החיים אצלנו מסובכים מדי ולא פעם הננו נעמדים בפני בעיה תכופה אשר יש להכריע בה, מבלי יכולת לבררה עם מוסד רבני, הלכתי. כעת מתברר לנו, בבהירות, כמה חסר לנו, בגוש ישובים זה, מוסד רבני מוסמך.

בציבור ישנם מחמירים הרוצים לשמור את כל הסייגים שנקבעו בהלכה, גם אם יש מקום להתיר דברים מסוימים, בגלל שעת חירום, מאידך ישנם חברים, אשר מתוך חוסר ידיעה בהלכה, או מתוך נטייה כללית, להקל בשאלות שעת חירום, נוטים לא להרבות בשאלות הלכתיות, אלא לנהוג לפי הבנתם המעשית. אי המוצא?

סוכם להקים ועדה הלכתית מורכבת מחברים אשר בקיאים בהלכה ואשר מעורים גם בעניינים המעשיים המתעוררים. הוועדה הזאת, אף שאין לה סמכות פסיקה, תדון ותשקול בשאלות המתעוררות ותשתדל להוציא מסקנות בהתאם להוראות הכלליות אשר קיבלנו מהרבנות במקרה אשר לא תהיה אפשרות לקבלת חוות דעת הרבנות במקרה זה.

הוועדה הזאת קיבלה את סמכותה מהציבור לפעול באורח זה (מכתב מיום כ"ב טבת תש"ח, יומן דב קנוהל, אכ"ע).

שתי סוגיות בולטות הקשורות לשיירות עמדו בפני חברי הקיבוצים והוועדה, וייתכן שגם הקשות ביותר במשך כל המלחמה:¹⁰

1. הגעת שיירות בשבת.
2. שחיטת בעלי חיים שנפצעו בשיירות ובקרבות ואכילתם.

שיירות בשבת

הבעיה הבולטת ביותר הייתה קשורה להגעת שיירות במהלך שבת. מבין שש-עשרה השיירות אשר נסעו הלך ושוב לגוש עציון במלחמה, ארבע נסעו בשבת. נוסף עליהן תוכננו לצאת בשבת עוד כמה שיירות, כגון שיירת 'לאה' (שיירת 'נבי דניאל'). בתאריכה המקורי הייתה השיירה מיועדת לצאת ב־20 במרץ. כתוצאה מכך התמודדו חברי הקיבוצים הדתיים עם דילמות הלכתיות, אותן נאלצו לברר תוך כדי המלחמה, כאשר המצור הפיזי מקשה על בירור השאלות ההלכתיות מול הרבנים הראשיים.

בתאריך 1 בפברואר הועבר לרב הרצוג מסמך מפורט עם שאלות העוסקות בשיירות בשבת, שחברי קיבוץ כפר עציון רצו לקבל ממנו הדרכה הלכתית באשר אליהן. וכך כתבו חברי כפר עציון:

היות וקשרינו עם העיר הם מקריים וקשים מאוד, אי אפשר לכוון את צאת השיירות אלינו, בימים הרצויים לנו, אלא יש לנצל כל הזדמנות אפשרית והנראית כרצויה מבחינת הביטחון. וכך קרה כבר פעמים מספר, כי שיירות הגיעו אלינו ביום השבת והן צריכות באותו היום לחזור העירה. בקשר לזה התעוררו אצלנו מספר שאלות:

- א. איך לנהוג בפריקת המשאות מהמכוניות?
- ב. המותר לנו להחזיר במכוניות חביות לדלק וכלי אריזה שונים, אשר בלעדם קשה יהיה להשיג בעיר דלק או אספקה?
- ג. האם מותר לנו לחלק בשבת את המכתבים אשר הובאו בשבת על ידי יהודים, בהתחשב כי לפעמים עובר שבוע ימים ויותר, וחבר אינו מקבל מכתב מבני ביתו הנמצאים בחוץ?
- ד. האם מותר לחברי המזכירות לפתוח ולטפל בשבת במכתבים תכופים הנשלחים מחברינו בעיר, ובהם הרבה עניינים תכופים של אספקה והגנה, והם מחכים לקבל הוראות בשיירה זאת?
- ה. איך לנהוג במקרה ויש צורך דחוף לענות על מכתב כזה בשבת?
- ו. בהתחשב כי משיירה אחת לשנייה עוברים לא פעם כעשרה ימים ויותר, האם מותר להעביר את הדואר שלנו על ידי יהודים בשבת? יש לקחת בחשבון כי בין הדואר ישנם שלושה סוגי מכתבים:

- א. דואר המזכירות העוסק בענייני אספקה ובטחון תכופים.
- ב. דואר המזכירות העוסק בעניינים רגילים.
- ג. דואר החברים אשר בני משפחותיהם נמצאים בארץ ובחו"ל, ולא פעם מודאגים מאוד לגורלם, בידעם את התנאים הקשים בהם נתונים ישובינו כאן.
- ז. לפעמים מזדמנת אפשרות להעביר דואר שלנו על ידי לא יהודים — מה הדין במקרה זה, אם הדבר קורה בשבת?
- לשם הסבר נציין כי המדובר בסעיפים ה' ו' ז' אמור — במכתבים המוכנים מיום חול והארזים מימות החול בחבילה אחת (בה נמצאים גם המכתבים הציבוריים הדנים בעניינים החיוניים וגם המכתבים הפרטיים והרגילים) — וביום השבת לא נעשית בקשר לזה שום פעולה נוספת מחוץ למסירת החבילה.
- ח. מה דינם של בגדים וחפצים אשר נשותינו וילדינו השאירו כאן והן מבקשות להעבירן באופן תכוף, מפאת המחסור בהם? איך לנהוג בעניין במקרה של שיירה החוזרת לירושלים בשבת?
- ועכשיו בעניין כללי.

איור 7: הרב הרצוג

אחרי ההתקפה על השיירה שלנו בכ"ח כסלו¹¹ קיבלנו הוראה מאת הרב הראשי מרן הרב הרצוג שליט"א שמותר לנו לעסוק ביום השבת הקרוב, בביצורים ובנין עמדות כפי הדרוש לנו. השבת עמדנו בפני שאלה דומה:

קשיי התחבורה הם חמורים. בעת ההתקפה הגדולה ב'ג' שבט¹² היו אצלנו בגוש פצועים אשר הרופאים המקומיים לא יכלו לטפל בהם ובתנאים הרגילים לא היה שום סיכוי להעבירם לבית חולים בעיר. עקב זה הוחלט להכין מקום לנחיתת אווירונים בעת הצורך. האנשים שעבדו בטרקטורים בהכשרת השטח פנו ביום שישי ואמרו כי לגמר העבודה הם זקוקים עוד ליומיים

שלושה וביקשו רשות לעבוד גם בשבת, בהתחשב כי אין אנו יודעים מתי שעת הצורך יכולה להתקרב. הדעות בינינו היו חלוקות ולבסוף סוכם – כן לבצע את הדבר, בהתחשב בחשיבותו מבחינת הביטחון. נא להודיע לנו איך לנהוג במקרה דומה לזה בעתיד.

...

(דב קנוהל, הערכת מצב, 'לכבוד הרבנות הראשית לארץ ישראל, כ"א שבט תש"ח', 12, A, 1, אכ"ע)

כעבור ימים אחדים הגיעה תשובתו המפורטת של הרב הרצוג. עיקר פסיקתו מבוססת על ההלכה כי "פיקוח נפש דוחה את השבת", ומאחר שהמזון המגיע בשיירות הינו הכרחי לקיום, והחזרת החביות ושאר מכלי האריזה הם תנאי להעברת המזון פעמים נוספות, הותר להעבירם בשבת לכפר עציון ובחזרה לירושלים. בהמשך התייחס הרב הרצוג באריכות לסוגיית המכתבים. הוא דן בהלכות שייתכן שהעברת המכתבים אסורה על פיהן:

1. התנעת הרכב בשבת והנסיעה בו הינה איסור הבערת אש מדאורייתא, והמכתבים הרי אינם בגדר פיקוח נפש ועבורם אסור להתניע רכב בשבת. אלא שהנסיעה עצמה מותרת מדין פיקוח נפש בגלל העברת האספקה ולכן מותר להעביר אף את המכתבים.
2. איסור הוצאה מתחום שבת של המכתבים מירושלים. מלבד האיסור על הנסיעה בשבת יש איסור להוציא את המכתבים מחוץ לתחום שבת ולטלטל אותם. אבל

מאחר שהמכתב לא נכתב בשבת עצמה אלא רק הועבר במהלכה בהיתר ולא נעשה שינוי בגוף המכתב, מותר לקרוא אותו בשבת.

3. פתיחת מעטפות המכתבים בשבת אסורה משום 'יצירת כל' בפתיחה על פי הדרך הנכונה. מאליו מותר לפתוח בתנאי שיקרעו את המעטפה באופן שמקלקל אותה.
4. כתיבה בשבת: מה שספק פיקוח נפש מותר ועדיף ביד שמאל, או לפי הרב משולם ראטה¹³ שייכתו רק באותיות רומיות, כי האיסור על הכתיבה לדעת חלק מהפוסקים הינו רק על אותיות עבריות.

הרב הרצוג פסק שמותר להביא ולחלק את המכתבים בשבת, כולל המכתבים הפרטיים שאינם עוסקים בענייני ציבור ובפיקוח נפש בפועל, מאחר שהם הועברו לגוש עציון בשיירה, אשר היתר נסיעתה בשבת היה פיקוח נפש. והוסיף על כך: "אינני רואה טעם לאסור חלוקת המכתבים, ובפרט שיש בזה משום מצוה למנוע צער ודאגה בשבת".

באשר למכתבי המזכירות התיר הרב הרצוג לעיין בהם ולדון בתוכנם, ובמקרה שהינם עוסקים בענייני ביטחון ואספקה, אף לכתוב תשובה על גבי מכתב בשבת, בעדיפות ביד שמאל ('בשינוי'), אך במקרה שהזמן דוחק, מותר לכתוב כרגיל כדי לא לעכב את צאת השיירה בחזרה לירושלים.

לעומת זאת, מכתבי מזכירות העוסקים בנושאים שוטפים ולא דחופים, אסור להחזירם בשיירה. בנוגע למכתבי חברים פסק כי אין לשלוח אותם בשיירה בחזרה לירושלים, אך במקרה שהשיירה של בריטים, מותר לשלוח איתם את המכתבים בחזרה בשבת בתנאי שהמכתבים ייכתבו לפני שבת ויופקרו בפני שלושה. הוא מרחיב בנידון ומסביר שבמקום שיש בו הפסד גדול, מותר לתת את המכתב לגוי בשבת עצמה ולא רק בערב שבת ומבהיר: "ולדעתי פסידא דגופא כל כך דבר גדול, שבני המשפחה במצב הנוכחי שרויים בפחד ובצער גדול, ועל כל פנים מצוה היא להסיר מהם הצער והפחד ולענגם בשבת קודש, ועל כן לדעתי מותר... ובשעת דחק כזאת מותר" (הערכת מצב, 'לאחינו היקרים אנשי כפר-עציון', 12, A, 1, אכ"ע).

הדיון ההלכתי הנרחב על המותר והאסור בנוגע למכתבים בשבת מעיד בבירור עד כמה היו המכתבים מקור לאור ולחיזוק הנצורים בגוש עציון, ועד כמה היו משמעותיים בכל תחומי החיים. וכך כתב אחד מחברי הקיבוץ ליעקב ישראל ביליג, אחראי הרכש של הקיבוצים שישב בתל אביב: "עליכם להבין ולהסביר למוסדות כי המצאת דואר מהמשפחות וידיעות המזכירות על התפתחות העניינים וגם עיתונות — כל הדברים האלה חיוניים עבור עמידתנו כאן לא פחות מאשר הספקת אוכל. הרגשת הניתוק ההולכת ומחריפה עקב חוסר הדברים הנ"ל היא אחד האויבים הגדולים שלנו. ייתכן כי אנשים הנמצאים בתנאים אשר החוסר הזה לא מורגש אצלם, לא יכולים להבין לרוחנו, אבל בקשתנו היא כי תאמינו לדברינו ובקשותינו ותתאמצו בעניין זה" (יעקב ישראל ביליג, 'לחברינו בירושלים ותל אביב שלום רב!', כ"ז שבט תש"ח, מסמכי יעקב ישראל ביליג 1947–1948, 12, A, 3, אכ"ע). למרות ההיתר של הרב הרצוג לחלק את המכתבים בשבת עצמה "משום מצוה למנוע צער ודאגה בשבת", החליטה הוועדה ההלכתית לא לאפשר את החלוקה בשבת וגרמה לתרעומת אצל חלק מהמחברים. דבר זה ניכר במכתב שכתב יהושע שדיאל לאשתו:

איור 8: משפחת שדיאל. באדיבות משפחת שדיאל

שבוע טוב אהובי יקרי לאה ויפת!
השעה 8 בערב, רק לפני רגעים
קיבלנו דואר מכן, אם כי הגיע
עוד בשעות הצהריים, אבל שלומי
אמוני הדת מצאו לנכון לענות את
נפשנו עד אחרי הבדלה, כדי לא
לטשטש את המשטר הדתי חלילה,
אחרי קרוב לשבועיים שלא קבלנו
בכלל דואר וגם לא קשר בגלל מזג
האוויר הקודר וממך קבלתי שני
מכתבים מיום 10 במרץ... (שדיאל
תשע"ט: 172)¹⁴

ההחמרה אותה נקטו חברי
הוועדה ההלכתית נובעת ככל הנראה
מתוך ההדגשה של הרב הרצוג
ותחושתם האישית כי חשוב לשמור
על אופי השבת למרות ההיתר לעבוד
ולפעול למען הביטחון במהלכה:
"ומובן שתיכף לגמר המלאכה השבת
חוזרת לכל תוקפה", או כפי שכתב דב
קנוהל ביומנו:

בישיבות הוועדה הוברר כי נצטרך מדי פעם להגיע לידי היתרים והקלות בענייני
ההלכה, בעיקר בקשר לעבודות בשבת הקשורות בצרכי שעת חירום. המצב הזה
מחייב אותנו להחמיר בשאלות אשר אינן קשורות בהגנה ובפיקוח נפש, אף כי
שמה אפשר למצוא, ביתר קלות מקום להיתרים. עלינו לסייג את חיינו בשטח
ההלכה ולשמור את קדושת השבת, עד כמה שהדבר ניתן לנו.

את הדרוש לעשות בשבת למען הגנת הנפש והבטחת האספקה נעשה בגדר
המותר ולא נחרוג ממנו. נעשה את העבודות הנ"ל לא מתוך הרגשת עבירה, אלא
מתוך הרגשת קיום מצווה, של הגנת הנפש, העם והארץ. לעומת זאת נדע לוותר
על כל מיני דברים הקשורים בנוחיותו.

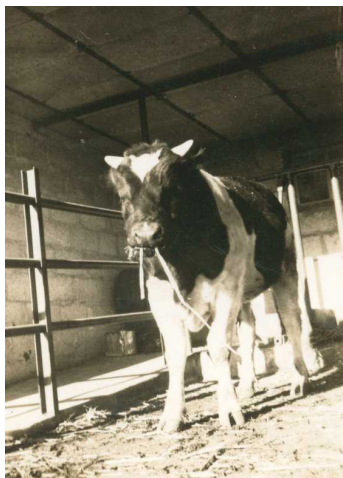
עלינו יהיה להתאמץ להחדיר את השיטה הזאת בכל הפעולות הכלליות של הגוש
למען נחייב בשטחים הכלליים הציבוריים אשר אנו מעורבים בהם, מבלי להתערב
בחיים הפרטיים של הלא דתיים החיים כאן (דב קנוהל, כל המכתבים מהמצור,
עמ' 799, אכ"ע; קנוהל תשס"ט: 272).

דווקא כדי לשמור על צביון השבת הוחלט, ככל הנראה, להחמיר ולא לחלק את המכתבים
המגיעים בשבת, ובכך ליצור הבדלה בין מלאכות ופעולות אשר מותרות בשל פיקוח נפש,
ובין מעשים אשר מותרים הלכתית ומהווים נוחות, אך ההימנעות מהם תשרה על הקיבוץ
את תחושת השבת. במקרה אחר, כאשר הגיעה שיירת 'לאה' לגוש עציון במהלך שבת 27

באפריל, נפרקה כל תכולת השיירה תוך חצי שעה בלבד, אך הציוד נותר ליד האלון הבודד עד מוצאי שבת, ורק אז הועבר לקיבוצים וחולק ביניהם (קנוהל תשס"ט: 283). ככל הידוע לי, לא גרמה ההמתנה לחלוקת הציוד לתרעומת בקרב התושבים והלוחמים. בהמשך המכתב שהובא לעיל מתייחס הרב הרצוג לסוגיית בגדי הנשים והילדים וקובע שמותר לשולחם לירושלים בשיירה, מאחר שבלאו הכי השיירה חוזרת לירושלים, והצורך בבגדי החורף כנגד הקור הכרחי, מפני הסכנה הטמונה בו. הסוגיה האחרונה במכתבו עוסקת בעבודות לסלילת שדה התעופה בשבת. אמנם נושא זה אינו קשור ישירות לשיירות, אך מהווה פתרון עקיף למצור הקשה על הכביש. המצור החמור הביא לכך שהגשר האווירי בין גוש עציון לתל אביב היה הדוק יותר מאשר הקשר לירושלים בעזרת שיירות. מתוך מכתבו של הרב הרצוג עולה כי הוא הבין את המציאות הקשה שהיה שרוי בה גוש עציון, והיה מודע לקשיים שהתמודדו איתם חברי הקיבוצים ונשותיהם בירושלים. הוא ידע כי השיירות צריכות לצאת בחזרה לירושלים במהירות וכל עיכוב הינו הרה אסון, ולכן ציין כי אם כתיבה בשינוי תעכב את השיירה, מותר לכתוב בשבת כרגיל. הוא ידע כי כמות השיירות דלה, והצורך בפתרון של שדה התעופה הכרחי ולכן התיר לסלול אותו בשבת (הערכת מצב, 'לאחינו היקרים אנשי כפר-עציון', 1, A, 12, אכ"ע).¹⁵

שחיטת הפר זמרי¹⁶

במהלך נסיעתה של שיירת 'לאה' (שיירת 'נבי דניאל') בחזרה לירושלים, בתאריך 27 במרץ 1948, הותקפה השיירה ורוב כלי הרכב נתקעו בכביש. אחד-עשר כלי רכב חזרו לגוש עציון וביניהם כלי הרכב שעליו נסע הפר זמרי, אשר היה אחד הגורמים לעיכוב השיירה. הפר נפצע מירי, ובכדי למנוע ממנו סבל, ומנגד להפיק ממנו את המרב לנוכח המצור על גוש עציון, עלה הרעיון לשחוט אותו:

איור 9: הפר זמרי בכפר עציון. באדיבות ארכיון כפר עציון

אל: חנוך. מאת: מחב"ל 29.3.1948, שעה: 08.40. הפר נפצע. הכרחי לשחטו. לדעתו של צבי אפשר לשחטו. השתדל להטיס בהקדם שוחט שגם יודע לפסוק. במקרה שזה בלתי אפשרי שלח לפחות חלף לשחיטת בקר ענה תוצאות (מחב"ל אל חנוך אחימן, 29.3.1948, 12, A, 22, אכ"ע).

בכדי לשחוט את הפר התעורר הצורך לקבל החלטות הלכתיות וטכניות הנותנות מענה לסוגיות ההלכתיות הבאות:

1. הפר הפצוע מותר לשחיטה רק במקרה שהפציעה לא גרמה לאחד מהמומים הגורמים לו להיות טריפה.¹⁷
2. סכין כשרה לשחיטה: בכדי שהשחיטה תיעשה על ידי חיתוך ולא על ידי קריעת הבשר או בלחץ פיזי, חובה להכין סכין חדה מאוד ללא כל פגם,

'חלף' בלשון ההלכה. ייצור סכין בסטנדרט הגבוה הנדרש והשחזתה הינה אומנות הצריכה להיעשות על ידי אדם הבקיא במלאכה זו.

3. שוחט: השוחט של הפר חייב לדעת הלכות שחיטה, היכן שוחטים וכיצד שוחטים מבלי לנבל את הבהמה.

4. מנקר: בתום השחיטה יש צורך להסיר מרגלי הפר את גיד הנשה, אותו אסור לאכול. בנוסף יש להפריד בין חלקי השומן המותרים באכילה לבין האסורים באכילה ('חלב') הוא השומן האסור בלשון ההלכה). פעולת הסרת גיד הנשה והחלב נקראת 'ניקור'. אם אין מסירים חלקים אלו, הפרה מותרת באכילה מלבד החלקים המחוברים לגיד הנשה ולחלב.

בפני חברי הגוש עמדו הכרעות אחדות: האם הפר מותר בשחיטה והפציעה אינה מגדירה אותו כטריפה? מי ישחט? מניין ייקחו סכין כשרה לשחיטה? ולבסוף מי ינקר?

צבי טילמן, חבר הוועדה ההלכתית, פסק שהפר מותר בשחיטה והפציעה אינה מעכבת. מאחר שלא היה בגוש עציון שוחט של בהמות מלבד משה ווהל ממשואות יצחק, אשר סירב לשחוט, כפי שיפורט להלן, נותר בפועל רק שוחט של עופות. על כך התווסף מחסור של סכין כשרה לשחיטת בהמה. לנוכח זאת התכנסה הוועדה ההלכתית לדיון. פרוטוקול הוועדה לא נשמר, אך הדים לדיון ולוויכוחים הפנימיים ניתן לראות בתוך מכתבי המשתתפים, אשר נשלחו לבני משפחותיהם בירושלים.

וכך מתאר את המצב צבי שיינפלד במכתב לאשתו:

עכשיו אספר לך מה קרה. כולם מדברים עלי ולוחצים את ידי, כאילו עשיתי איזה מעשה נועז. מדובר בפר שלנו, זמרי, היו צריכים לשחוט אותו ואני הצעתי את משה ווהל ממשואות יצחק. הוא בא לישיבה והתחיל להשתמט מזה והוא טען שהוא מפחד לשחוט כי זה פר ואין לו מספיק כוח בידים. גם אני השתתפתי באותה ישיבה, אבל מכיוון שאני שוחט רק עופות ואף פעם לא עסקתי עם בהמות, לא חשבתי על זה כלל. משה ווהל החליט שנמסור את הפר לרבדים, אז אמרתי לו שאני מוכן לשחוט אותו, רק שהוא

איור 10: צבי טילמן. באדיבות מנחם טילמן

איור 11: צבי שיינפלד. באדיבות ארכיון כפר עציון

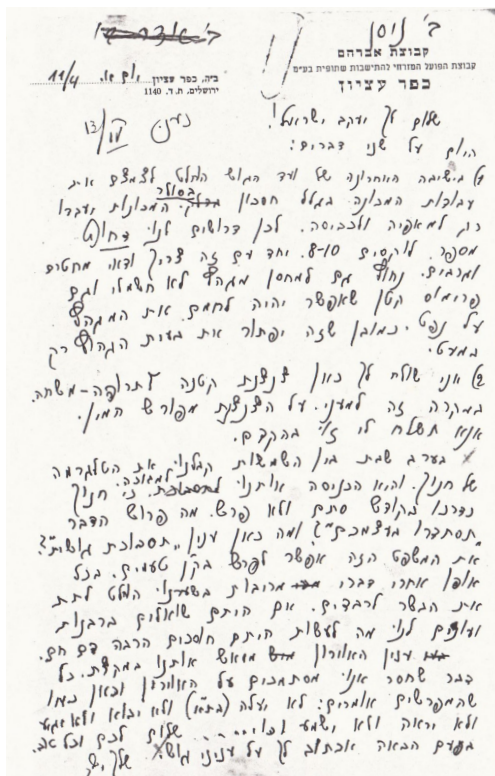
איור 12: אברהם שנוור. באדיבות ארכיון כפר עציון

יעמוד ליד, אז הוא כבר לא ידע מה להגיד, כי לפי הדין מותר, רק פשוט פחד לגשת לפר, אבל הייתה עכשיו שאלה של סכין. אברהם שנוור שהוא יודע את הכל! לקח על עצמו גם את זה ועבד על כך כל הלילה, בכדי לעשות סכין שיהיה כשר לשחיטת הפר.

אני, משה שכטר ומאיר פרידלנד קשרנו את הפר כפי שצריך והתחלתי להשחזיז את הסכין של חצי מטר. הרבה חברים עומדים סביב ומפחדים לגשת ולהחזיק לו את הראש. ניגשתי לבד ובמשך מספר שניות סיימתי את העבודה. השמחה הייתה גדולה והחברים לא האמינו איך שהצלחתי לשחזיז אותו, כי הסכין לא הייתה כל כך מתאימה לשחיטת פרים. אחרי הכל בא "הרב צבי טילמן" והוא פסק שזה כשר והייתה שמחה ליהודים והיה בשר לכל הגוש (צבי שיינפלד אל מינה, 1.5.1948, כל המכתבים מהמצור, אכ"ע).¹⁸

לאחר שחיטת הפר לא באה הפרשה לסיומה. בשר

רגלי הפר היה עדיין אסור באכילה, מכיוון שלא היה בנמצא אדם הבקיא בניקור — הוצאת גיד הנשה והחלב. במברקים ובמכתבים רבים עולה בקשה ואף דרישה לשליחת מנקר. מנהל המחסן הגושי, יצחק כץ, אשר היה מודע למוצרים אשר ברשותו, הבין את חשיבות הבשר אשר ניתן לנצל מרגלי הפר, וכתב ליעקב ישראל ביליג, הקניין של הגוש בירושלים: "למה לא הגיע מנקר? מונחים 150 ק"ג בשר ועלולים כל שעה להתקלקל. כבר עברו שמונה ימים מאז השחיטה. הבשר הזה מספיק לחמש ארוחות לכל הגוש" (יצחק כץ ליעקב ישראל ביליג, 8.4.1948, A, 12, 3, אכ"ע). מאחר שלא הגיע מנקר, התעוררה בעיה נוספת: "באם לא יבוא המנקר לא רק שהבשר ילך לאיבוד אלא נעמוד בפני מצב חברתי קשה כי רבדים מתכוננים לדרוש את הבשר עבורם — ואיך נוכל למסור להם בשר כזה?" (A, 12, 7.4.1948, A, 4, אכ"ע).¹⁹ קיבוץ רבדים היה הקיבוץ החילוני היחיד בגוש עציון, ולא הטרידו אותו הבעיות ההלכתיות אשר הקשו על חיי הקיבוצים האחרים, אך מסירת הבשר לחילונים מהווה אף היא בעיה הלכתית של 'לפני עיוור לא תתן מכשול'. ככל שחלפו הימים והתגבר החשש שהבשר יתקלקל במקרה בזמן ההמתנה למנקר, הפכו הדיונים סביב רגלי הפר לטעונים יותר. ביום שישי סמוך לשבת, 9 באפריל, שלח חנוך אחימן, נציג כפר עציון בתל אביב, מכתב המתייחס לסוגיית המנקר וגרם לכעס רב בקיבוץ. מכתבו של חנוך לא שרד, אך משני מכתבי תגובה ניתן להבין כי תשובתו לא סיפקה את חברי הקיבוץ. יצחק כץ שלח ליעקב ישראל, האחראי על הרכש, את תגובתו למכתבו של חנוך: "בערב שבת בין השמשות קבלנו את הטלגרמה של חנוך. והיא הכניסה אותנו למבוכה. כי חנוך כדרכו בקודש סתם ולא פרש. מה פרוש הדבר "תסתדרו בעצמכם"? ומה כאן עניין "תסבוכת גושית"? את המשפט הזה ניתן לפרש בק"ן טעמים" (יצחק כץ אל יעקב ישראל ביליג, מסמכי יעקב ישראל ביליג 1947–1948, A, 12, 3, אכ"ע).

איור 13: אחד המכתבים. באדיבות ארכיון כפר עציון

לעומתו, שלח יוסף דמסט בשם הוועדה ההלכתית מכתב לחנוך:

ראיתי את מברקך האחרון בעניין המנקר. אני מתאר לי שעשיתם את כל מה שבאפשרותכם בכיוון זה אולם בכל זאת אינני יכול להבין שבכל המדינה העברית אי אפשר להשיג מנקר שיסכים לבוא אלינו ולהכשיר כמות כה גדולה של בשר, הרי זה ענין של **אספקה** שלמענה נופלים אנשים! הלא ימצאו מנקר שיסכים לטוס אלינו? קצרה דעתי מהבין – אנו עומדים בפני מצב קשה מאוד! כי עדיין קשה להתיר אכילת מאכלות אסורות – כל זמן שיש גם דברים אחרים ומאידך עומד הבשר להתקלקל... עשו הכל למען סדר את הענין כי עוד לא מאוחר אם עד יום ב' יוכל המנקר לבוא הודיעו ונחכה. בינתיים נחזיק את הבשר במקרר. הבינו את קושי הבעיה ועשו כל מה שאפשר!!!

(אל חנוך מאת יוסף דמסט, 11.4.1948, מסמכי יעקב ישראל ביליג 12, A, 3, 1948–1947, אכ"ע)

בעיני יוסף דמסט יש היתר לאכול בשר לא כשר רק כשיש רעב ולא כשיש מחסור במוצר אחד מרכזי. חשוב לציין שבעקבות הגעת שיירת 'לאה' לגוש עציון היה מזון בשפע, אמנם ללא בשר, אך לא הייתה בעיית תזונה. מנגד – חיסכון באוכל המשומר על ידי אכילת הפר היתה בעלת ערך תזונתי וגם תרמה לשמירת מזון לימי המצור שעוד יבואו. יתרה מכך, בשר הפר העלה את מצב הרוח של הלוחמים ושל חברי הקיבוצים, כפי שהעיד אליעזר מרחביה מנהל המטבח בכפר עציון במכתבו: "במטבח השתפר מצב הרוח על ידי זה שיש בשר והחבריה נהנים... אני מעביר לך וליתר נתח קטן מהפר למזכרת" (אליעזר מרחביה ליעקב ישראל ביליג, 7.4.1948, 12, A, 3, אכ"ע). בנוסף ייתכן שדמסט חשש לאווירה הדתית של הקיבוצים, והעדיף להחמיר ולהקפיד על קיום הלכות שחיטה במלואן כדי למנוע רפיון רוח. לא עבר זמן רב משליחת המכתב, וככל הנראה התפתח דיון נוקב בוועדה ההלכתית:

הייתה ישיבה של הוועדה ההלכתית, שגם שמואל²⁰ חבר בה והחזיקו שבוע ימים את הבשר במקרר, כי חשבו שיבוא מנקר ואז חנוך מסר שזה לא בא בחשבון והוא

מבקש לסדר את זה בצורה כזו שלא יהיו סיבוכים בגוש. לא ידעו מה לעשות? לתת את זה לרבדים, או לא? היו שאמרו לא לתת ואחרים שאמרו כן לתת, ואז קם שמואל ואמר "בכדי לספק לנו אוכל הרבה אנשים שפכו את דמם ולא אסכים שיזרקו את זה". היה ויכוח שלם... (צבי שיינפלד לאשתו מינה, 19.4.1948, כל המכתבים מהמצור, אכ"ע).

דעתו של שמואל התקבלה, ככל הנראה, ובאותו היום כתב יצחק כץ: "אחרי דברי מריבות בשערנו הוחלט לתת את הבשר לרבדים" (יצחק כץ אל יעקב ישראל ביליג, 11.4.1948, מסמכי יעקב ישראל ביליג 1947–1948, 12, A, 3, אכ"ע), ומוסיף במכתבו: "אם הייתם שואלים ברבנות ועונים לנו מה לעשות, הייתם חוסכים הרבה דם חם".

בעיות חדשות ישנות

לאחר פרשת הפר זמרי החליטו חברי הקיבוצים לבקש פסיקה הלכתית עקרונית לסוגיות סבוכות אלו. בתאריך 25 באפריל, א' חול המועד פסח, הגיע מכתב תשובה מנתן שנור ליוסף דמסט, נציג הוועדה ההלכתית ובו ארבעה נושאים (נתן שנור ליוסף דמסט, 25.4.1948, 12, A, 3, אכ"ע). ככל הנראה שלחו חברי הוועדה ההלכתית שאלות אחדות לנציגים בירושלים, בכדי שיעבירו אותן לרבנות הראשית, ומכתבו של שנור הכיל את תשובת הרבנות אשר ניתן לסכם כך:

1. היתר לקיום אימוני קורס מפקדים בשבת.
2. התניית אימונים רגילים בשבת.
3. היתר לביצוע עבודות להכשרת שדה התעופה בשבת עם הטרקטור.
4. ניקור רגלי פרות: בעיית המחסור במנקר בגוש עציון עלתה לפני הרבנות הראשית. הפתרון האידיאלי — להביא מנקר לגוש עציון. במקרה שלא ימצא, יש לחזור לרבנות ולברר לגבי פתרון של 'גוי'.

בגלל חוסר הבהירות של המכתב והמחסור בחלק מהתכתובת לא ברורה לי כוונת הרבנים בפתרון של 'גוי', אך מנקר בוודאי שלא הגיע לגוש עציון. עברו תשעה ימים, ובתאריך 4 במאי, במהלך קרב כ"ה בניסן, נפגעה פרה נוספת מהפגזה, ועלתה סוגיית כשרותה מחדש: האם הפרה כשרה לשחיטה או שהיא טריפה? במקרה שהיא כשרה, מי ינקר את הפרה ויסיר את החלב? עקב התלבטות בשאלה הראשונה נשלח מכתב מיוחד במטוס לתל אביב. להלן תוכן המכתב:

ליעקב ישראל שלום וברכה!

בזה הנני שולח לך רגל ימנית אחורית של פרה ששחטנו היום.

פרה זו נפצעה אתמול בשעת ההתקפה. הריאה היא כשרה בהחלט. השאלה שאין אני יכול להשיב עליה היא השבר ברגל. אבקשך מאוד להודיע לנו את התשובה תיכף ומיד, כי הבשר עלול להתקלקל. את הרגל הורדנו בגרזן והשבר הוא רק למטה מהפרק.

כ"ו סיון תש"ח
5.5.48.
מכתב
בית, כפר עציון
ירושלים, ת.ד. 1140

מכתב אברהם
מבית המדרש החדש
בכפר עציון

לדעתך, ישראל הוא זה?
הנה הוא מלאך לך, וכל ימינו אחיות
הן ככה שחשנו היום.
זה לא נכנסה אמאל בשם המכתב.
הכיאה היא בשית ההלכה.
השאלה שאין אני יכול להשיב אליה, היא
ענין השבט הזה. אהרן מנצח
לפנינו אין את המעשה מכלל, כי
הבש דלול להחזקתו.
אם ככה מוכרחי להשיב
והשבט הוא כן למען מכתבך.
ליום יקרא
משפט ולחן
נ.ד.
מסובב לשלום. מה שלומי?
היום זה רבי אברהם, אלהי, אלהי וכלי.
שלום

איור 14: תמונת המכתב. באדיבות ארכיון כפר עציון

שלום רב לך

(משה ווהל, מכתבי יעקב ישראל
ביליג, 5.5.1948, 12, A, 3, אכ"ע)

ככל הידוע לי, התשובה למכתב זה לא
נמצאת בארכיון כפר עציון, ואין בידי
מידע מה עשו חברי הקיבוצים עם פרה
זו.

סיכום

במבט רחב על הסוגיות ההלכתיות
שנידונו במאמר זה ניתן לראות כי
תושבי גוש עציון לא חשו במהלך
המלחמה כי חייהם נתונים בסכנה
כה חמורה, אשר בעקבותיה ניתן
לפסוק בכל דילמה הלכתית "שפיקוח
נפש דוחה שבת" או שמותר לאכול
מאכלות אסורים. נקודת מבט זו
של התושבים על חייהם בגוש עציון
ליוותה אותם מהשבת הראשונה
שהגיעה בה תגבורת הפלמ"ח לגוש
עציון, ועד הימים האחרונים של גוש
עציון, בשעה שהתלבטו כיצד לנהוג
בפרה שנפצעה בקרב כ"ה בניסן. אילו
חשו כי המחסור באוכל מסכן את
חייהם וימנע מהם את העמידה במצור

ממושך או שהבאת תגבורת בשבת הינה הכרחית ובלעדיה גוש עציון ייפול בקרב, יש
להניח שהיו מחליטים על דעת עצמם כי יש מקום להתיר את האכילה ואת הנסיעה בשבת.
לעומתם, הבין הרב הרצוג כבר בראשית המלחמה כי המציאות בארץ השתנתה, והמלחמה
אשר נקראה בראשית הדרך "מאורעות", הינה אירוע בעל קנה מידה חדש שכמותו לא
הכירו היהודים בעת החדשה, ויש לתת לו מענה הלכתי מתאים ואמין. הרב הרצוג הקל
על מגיני גוש עציון כמעט בכל השאלות הנוגעות בשבת מתוך החמרה הלכתית-טבעית
בפיקוח נפש. מנגד, לא ברור מדוע בסוגיית הניקור לא פסק הרב הרצוג פסיקה ברורה,
והותר את מגיני גוש עציון עם דילמה קשה בינם לבין עצמם.²¹

חברי הוועדה ההלכתית של גוש עציון מצאו את עצמם מתמודדים מול קשיים הלכתיים
ומוסריים קשים, והם החליטו באומץ החלטות לא קלות: להתיר את סלילת שדה התעופה
בשבת עוד לפני ההיתר של הרב הרצוג; לאסור את חלוקת המכתבים שהגיעו בשבת כדי
לשמור באופן המועט שניתן על צביון השבת בקיבוצים; לשחוט את הפר זמרי, ולאחר
דיונים ארוכים אף לתת את בשר רגליו של הפר לחברי רבדים, למרות שלא ניקרו אותו.

כל השאלות ההלכותיות שנשלחו לירושלים והדיונים שנערכו בוועדה ההלכותית משקפים אופטימיות עמוקה של תושבי גוש עציון כי ימי הקושי והמשבר יסתיימו, ואור חדש יאיר על גוש עציון, ועד אשר יסתיים המצור יש להמשיך להקפיד על קלה כבחמורה.

מאמר זה עוסק, לכאורה, בסוגיה צדדית ושולית בפרשת המצור על גוש עציון, אך בפועל היא טומנת בחובה עולם שלם, עולם הערכים הדתיים, המוסריים והחברתיים, אשר מקופל בין דפי הסוגיות ההלכותיות שבמאמר זה. הקשיים הפיזיים אשר הביא המצור על תושבי הגוש הנצור וחייליו מוארים במאמר באור חדש לאור האתגר ההלכתי: האם הפסיקה מתקבלת רק על פי הדין הישר והנהוג בכל עת או שמא ההלכה יודעת לתת מענה שונה בשעת מלחמה? האם חובה להקל בשעת צרה או שמא טוב להחמיר מעט בכדי לשמר את אוירת השבת אשר נפגעה רבות במשך חודשי המצור הארוכים? ולבסוף, האם נתינת חלקי הבשר האסורים למאכל למי שאינו מקפיד על קיום ההלכה היא פסיקה הלכותית או צו מוסרי נעלה, אשר קובע כי מוטב לאכול מאכלות שאינם כשרים מאשר לסכן יהודים נוספים בשעת מלחמה לצורך העברת אספקה? מאליו אם היה מותר לתת את הבשר לחברי קיבוץ רבדים, ייתכן שהיה מותר גם לחברי הקיבוצים הדתיים לאכול מהבשר שלא ניקרו אותו!

שלום קרניאל, חבר קיבוץ כפר עציון אשר נהרג בראשית המלחמה בשיירת 'העשרה', כתב אחרי החלטת עצרת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל מסה בשם 'בימים הגדולים'. וכך מופיע שם:

במערכה הקרובה לעיצוב דמותה של המדינה העברית ברוח התורה. עד עתה ראה הקיבוץ את עיקר תפקידו במפעלי התיישבות נועזים, קידשו שם שמיים ברבים והוכיחו את יכולתו הרבה של החלוץ הדתי במפעלי הבנייה... בתקופה מכרעת זו של לידת המדינה העברית, על הקיבוץ לרכז את פעילותו החלוצית בחזית היהדות הדתית. בחזית זאת תתעוררנה כמה וכמה שאלות גורליות שאין היהדות הדתית מוכנה לענות עליהן כראוי. הדבר נוגע לבעיות יסוד של חוקת המדינה, צבא, שירותים ציבוריים שונים, ענייני חינוך, מעמדה של הרבנות הראשית במדינה ועוד... יש לחשוש כי חוגים שמרניים שונים, ובפרט מאלה שלא שיתפו את עצמם עד כה במפעל הבנייה

איור 15: שלום קרניאל. באדיבות ארכיון כפר עציון

של היישוב, בהיתקלם בקשיים הראשונים להשלטת התורה על היישוב, יחשבו כי מוטב ליהדות הדתית להסתגר בתחומי חיים מיוחדים, בבחינת גטו גלותי, מאשר להיאבק עם הנטיות החילוניות השוררות כעת ברוב מפלגות היישוב... לדוגמה, אקח את השאלה החמורה של שמירת שבת וכשרות בצבא העברי... (רז 2013: 384)

כבר בראשית המלחמה זיהה שלום קרניאל כי הקמת המדינה וייסוד הצבא ייצרו אתגרים הלכתיים חדשים לעם ישראל, אשר כמותם לא ניצבו לפתחם של פוסקי ההלכה במשך דורות. שלום לא נבהל מהאתגר החדש, אלא קרא להתייבב מולו בעיניים פקוחות ולהתמודד איתו כראוי לחלוצים הדתיים. שלום עצמו לא זכה להיות שותף בעמידה בפני האתגר החדש, אך חבריו לקיבוץ, ובראשם יוסף דמסט, התייבבו ויצקו את המסד לדיונים ההלכתיים בסוגיות אלו בתוך מסכת חיי המצור ועמדו בו בגבורה.

הערות

- 1 הרקע ההלכתי למאמר זה נכתב לאור שיחה עם הרב אלישיב קנוהל ז"ל, רבה של כפר עציון אשר נפטר ב'20.4.2018 והיה בנו של דב קנוהל, חבר הוועדה ההלכתית של קיבוץ כפר עציון במלחמת העצמאות. תודתי נתונה גם לרב זאב וייטמן, אשר העיר ותיקן חלק מההסברים ההלכתיים. טעויות בהסברים על אחריות המחבר.
- 2 המאמר מבוסס על פרק בעבודת המאסטר שלי, אשר נכתבה בהנחייתם של ד"ר גד קרויזר ופרופ' בועז זיסו מהמחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר אילן. תודתי נתונה להם על הסיוע הרב בעריכת המחקר. לעיון בעבודה המלאה: טרופר 2017. בספרו של דב קנוהל מוקדש פרק קצר אשר סוקר בכלליות את הבעיות ההלכתיות אשר התמודדו איתן חברי הקיבוצים ואת דרכי פתרונן. מנגד הסקירה שלו כללית מאוד ולא יורדת לפרטים הקטנים ולמשמעויות של כל הנושא. עיינו קנוהל תשס"ט: 549–554.
- 3 מקורות שונים בכתבי יוסף בן מתתיהו: **קדמוניות היהודים** יב: א, 3–6 (מהדורת שליט: 35).
- 4 **מלחמת היהודים ברומאים** א: ז, 146 (מהדורת אולמן: 113). **מלחמת היהודים ברומאים** ב: יז, 456 (מהדורת אולמן: 280). **מלחמת היהודים ברומאים** ד: ב, ג, 99–103 (מהדורת אולמן: 378).
- 5 רוב המידע על שיירת 'העשרה' מופיע בתחקיר שערך ראובן ביליג בשנת 2009 על השיירה ונתקבל ממנו (ביליג 2009) או בא"צ 500/1948–32 מסמך 4.
- 6 זורבבל עובדיה.
- 7 דיווחים על תפיסת נקודות לאבטחת שיירות נמצאים לדוגמה: קנוהל תשס"ט: 82, 87, 95. המסמך החשוב ביותר בנידון מתאריך 22 בינואר 1948: 2644–407, א"צ.
- 8 לעיון בעלוני 'במחננו': <http://www.etzion-bloc.org.il/tabid/501/language/en-US/Default.aspx#13>
- 9 צבי היה תלמיד חכם אך מעולם לא הוסמך לרבנות. לאור המצור מצא עצמו לעיתים משמש ברבנות: חיתן זוגות נשואים (קנוהל תשס"ט: 69) ופסק בסוגיית שחיטת הפר זמרי (להלן).
- 8 המידע על חברי הוועדה מבוסס על: כל המכתבים מהמצור, 10, 4, A, עמ' 1035, אכ"ע. דמסט 2010: 64. קנוהל תשס"ט: 549. ריאיון שערכתי עם אורה ואריה רוטנברג וישראל שדיאל בכפר עציון, 15.2.2017.
- 9 בפני הוועדה ההלכתית עמדו נושאים רבים נוספים, כגון ביצורים בשבת, כשרות מוצרי מזון, כשרות מוצרי מזון לפסח, הכשרת כלים לפסח ועוד. מנגד היו נושאים רלוונטיים, שכלל הידוע

- לי לא נידונו כלל, כגון המחסור החמור בדלק עקב המצור. בשבתות נהגו להשאיר בכפר עציון את הגנרטור דולק כל השבת ולא לכבות אותו מפני קדושת השבת, אך מנגד מצרך חיוני מוגבל בזבז וחייב הבאת שיירות. עיינו בדברי מפקד מחלקת החי"ש מנחם ריצ'מן, א"צ-222-1949/959 מסמך 103. מזווית שונה חשוב לציין כי הרב הרצוג עצמו התקשר בשבת, 27 במרץ, למזכיר הראשי של המנדט, הנרי גרני, בכדי לסייע בחילוץ שיירת 'לאה'.
- 10 בתאריכים 3.1.48, 24.1.48, 21.2.48, 27.3.48. הסיבה לנסיעת שיירות בשבת הייתה הפניות של רכבים ממוגנים מקו ירושלים-תל אביב לטובת גוש עציון. קנוהל תשס"ט: 117, 272. בנוסף נעזרו חברי הקיבוצים בקצינים ובשוטרים בריטים, אשר העבירו מוצרי מזון, דלק ודואר מ טוב לבם לאורך חודשי המצור, לעיתים ההעברה התבצעה בשבת. עיינו: קנוהל תשס"ט: 144.
- 11 11 בדצמבר 1947, שיירת 'העשרה'.
- 12 14 בינואר 1948.
- 13 הרב משולם ראטה: מחשובי רבני ארץ ישראל באותו הדור. הרב הרצוג העביר לו את שאלות כפר עציון ואת פסיקתו לביקורת. תשובתו של הרב נמצאת בתוך: הערכת מצב, 'ירושלים א' אדר א' תש"ח, לכבוד יד"נ הגאון הגדול", 12, A, 1, אכ"ע.
- 14 המכתב הגיע בשבת 20.3.1948, 'אדר ב' תש"ח. שבת יצאה בשעה 18:26. ככל הנראה, הגיעו המכתבים במטוס, מפני שלא הייתה שיירה בתאריך זה.
- 15 על פסיקתו של הרב הרצוג המתירה לסלול את שדה התעופה בשבת נשענה ככל הנראה הוועדה ההלכתית של כפר עציון, כאשר פסקה למחלקה הדתית של הפלמ"ח בתאריך 13.3.1948 שמתן ליישר את שדה התעופה ולאסוף ממנו אבנים בשבת במקרה שהטייסים קובעים שזה חיוני לנחיתת מטוסים. מכתבו של יוסף בוימניגר, ה' אדר ב' תש"ח, כל המכתבים מהמצור, עמ' 102, אכ"ע. מנגד ביקשו חברי גוש עציון מהמוסדות לא לשלוח מטוסים בשבת אלא אם הדבר הכרחי. קנוהל תשס"ט: 191.
- 16 אמנם אין מדובר כאן על בעיה הלכתית הקשורה ישירות לשיירה, אך עקב היווצרותה בשיירה והקושי לפתור אותה בשל המצור על גוש עציון, היא נכנסה למאמר זה.
- 17 כגון נקב בריאה, נקב במעיים ועוד.
- 18 מתוך מכתבו של צבי שיינפלד לאשתו מינה.
- 19 לא ידוע מי הכותב ולמי המכתב מיועד.
- 20 שמואל ארזי, חבר הוועדה ההלכתית.
- 21 בשו"ת ציץ אליעזר חלק ג סימן ט פרק א, מחודש אדר א' תש"ח (סביב החודשים פברואר-מרץ 1948) פסק הרב אליעזר וולדנברג, מגדולי פוסקי התקופה, בנוגע לסוגיית מלחמה בשבת כי מצד פיקוח נפש מצווה על האדם להגן על עצמו ואף חובה לצאת ולעזור ליישובים סמוכים המותקפים בשבת ואפילו "גדולי ישראל וחכמיהם אם יכולים להחזיק נשק ביד ולבוא לעזור ולהציל, עליהם לבוא, ולא להשתמט לומר שיעשה הדבר ע"י הפחותים, או לומר לחכות עד מוצאי שבת, מכיון שיש בזה פקוח נפש". פסיקתו ארוכה ומנומקת היטב, אך חשוב לשים לב שהשאלה נשאלה אחרי שהרב הרצוג כבר התיר היתרים משמעותיים מאוד לגוש עציון בשעת המלחמה והתייחס גם לשאלות פרטניות ולא רק לשאלה העקרונית על מלחמה בשבת כפי שהתייחס הרב וולדנברג. יתרה מכך, רוב הדילמות של גוש עציון צפו ועלו כבר בראשית המלחמה, ובחודש מרץ התהדק המצור על גוש עציון באופן חמור ביותר, והיכולת להכיר את פסיקתו של הרב וולדנברג הייתה בסבירות נמוכה.

מקורות

ארכיונים

- ארכיון כפר עציון (אכ"ע)
ארכיון צה"ל (א"צ)
ארכיון תולדות ההגנה (את"ה)

מקורות עתיקים

- יוסף בן מתתיהו. **תולדות מלחמת היהודים ברומאים** (תרגום ל' אולמן). ירושלים 2016.
יוסף בן מתתיהו. **קדמוניות היהודים** (תרגום א' שליט). ירושלים 2013.
מכילתא דר"י כי תשא, מסכתא דשבתא א, ד"ה פרשת כי תשא.
מקבים א' (תרגום א' רפפורט). ירושלים תשס"ד.

ספרי זיכרונות ומחקר

- בן-יעקב י' תש"ס. **גוש עציון — חמישים שנות מאבק ויצירה**. כפר עציון.
גל ש' 2007. **האם הופקר גוש עציון במצור תש"ח?**. אלעזר.
דמסט י' 2010. **שרתי, מבעלך אוהבך יוספק**. כפר עציון.
טרופר ב' 2017. **התפתחות שיטת השיירות לגוש עציון והגורמים לכישלונה בשלב 'המלחמה הבין-קהילית' (14.5.1948–30.11.1947) ערב נפילת הגוש במלחמת העצמאות**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.
לוי (לויצה) י' 1986. **תשעה קבין**. תל אביב.
מוריס ב' 2010. **1948 תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה**. תל אביב.
נאור מ' תשמ"ו. **גוש עציון מראשיתו ועד תש"ח**. ירושלים.
פינקרפלד א תשנ"ט. **למד הא**. ירושלים.
קנוהל ד' תשס"ט. **גוש עציון במלחמתו**. ירושלים.
רז ש' 1951. **ההר הקדוש: מלחמתו ונפילתו של גוש עציון**. תל אביב.
רז ש' 2013. **שלום קריאל — חייו ומשנתו**. כפר עציון.
רט א' 2013. **בעוז ותעצומות — הרב שלמה גורן – אוטוביוגרפיה**. תל אביב.
שדיאל י' וי' תשע"ט. **כיסופים מהמצור**. תשע"ט.

מקורות נוספים

- אלטמן י' 2009. **הפעילות האווירית בגוש עציון בתש"ח**. בית ספר שדה כפר עציון (פנימי).
ביליג ר' 2009. **תחקיר שיירת העשרה**. פנימי.

אתרי אינטרנט

אתר אגודת בני גוש עציון <http://www.etzion-bloc.org.il/default.aspx>

מפות

מפת קרבות מלחמת העצמאות, ענף ההיסטוריה, ניסן תשט"ו 1955, 1:100,000 מבוסס על מפה מנדטורית מ-1943, עדכון אחרון חלקי 1947. גיליונות 9 ו-12.

מפה טופוגרפית: גיליון 12, חברון, 1:100,000, עדכון פרטים חלקי 9/1956, עדכון כבישים 1942.

תצ"א בית לחם pal 1400, הספרייה הלאומית.

מפת בית לחם כולל כביש אל ח'אדר חוסאן:

http://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE27975732